

KİTAP TANITMA VE TENKİDİ

Tanıtın: Doç.Dr. Ünver Günay

Michael HİLL, A Sociology of Religion (Bir Din Sosyolojisi), Londra, Heinemann, 1. baskı 1973, 2. baskı 1976, X-285 sahife.

İngiltere, din sosyolojisine en önemli katkılardan birini yapmış ülkelerden biridir. Gerçi orada bu bilim dalının Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde görüldüğü ölçüde açık ve sistematik bir şekilde başarılmış ve belirtilmiş olduğunu öne sürmek hatalı olmaktadır. Aynı şekilde, özellikle son yıllarda bu ülkenin din sosyolojisi çalışmalarına olan katkısının geçmişte olana ve sözü geçen ülkelerinkine oranla nisbeten cılız kaldığı bilinmektedir (1). Ancak, din sosyolojisinin tarihine göz attığımızda, İngiltere’de gerek sosyologlar ve gerekse sosyolojiye komşu bilim dalları mensuplarının bu genç bilim dalının gelişmesine en önemli katkılardan birini yaptıkları görülür. Gerçekten de, daha Aydınlanma devrinden itibaren, hususiyle Britanik bir sosyoloji geleneğinin temellerinin atılmaya başlandığına ve bu gelenek içerisinde dinî konulara ilginin önemli bir yer işgal ettiğine şahit olunmaktadır. David Hume’un “On The Natural History of Religion”ının yanı sıra, Pozitivizmin İngiltere’deki temsilcisi J. S. Mill (Auguste Comte and Positivism, Londra 1865) in de dinî konulara ilgisiz kalmadığı bilinmektedir. İngiltere’de sosyal değişme ile dinî değişme arasında bir birlikte değişme bulunduğu fikrini yerleştiren ise H. Spencer (Principles of Sociology, 3 Cilt, Londra, 1877-96) olmuştur. E. Tylor (Primitive Culture, 2 Cilt, 1871), Max Muller (Lectures on the Origin and Growth of Religion, Londra, 1878), James Frazer (Totemism and Exogamy, 4 Cilt, Londra 1910), W. Robertson Smith (Kinship and Marriage in Early Arabia, Cambridge, 1885 ve Lectures on the Religion of the Semites, Edinburg, 1894) ve E. Westermarck (Ritual and Belief in Morocco, 1916) gibi etnolog ve antropologların çalışmaları hep pozitivist etkileri taşımaktadırlar.

İngiltere’de din sosyolojisine duyulan akademik ilginin gelişmesinde ana merkez görevini üstlenen kurum “London School of Economics” olmuştur. Gerçekten de, Finlandiya’daki kürsüsünün yanı sıra zamanının önemli bir bölümünü de

(1) Bk.: Normen Birnbaum, “La Sociologie de la Religion en Grande, Bretagne” Archives de Sociologie des Religions, 1956, No: 2, s. 3-16.

London School'da geçiren E. Westermarck (Christianity and Morals, Londra, 1939 ve Early Beliefs and Their Social Influences, Londra 1932) in yanı sıra aynı kurumda ilk olarak sosyoloji dersleri veren Leonard Hobhouse (Morals in Evolution, Londra 1951) da din ve ahlâkın gelişmesi konusu üzerinde önemle durmuşlardır. Aynı kurumda Hobhouse'ın takipçisi ise Morris Ginsberg (On the Diversity of Morals, Londra, 1953) olmuştur. Aynı şekilde Maurice Friedman (A Minority in Great Britain, Londra, 1955), V. O. Lipman (Social History of the Jews in England, Londra, 1954), R. H. Tawney (Religion and the Rise of Capitalism, 1922) ve Norman Birnbaum ("Conflicting Interpretations of the Rise of Capitalism" British Journal of Sociology, C. IV, No: 2, Haziran 1953) gibi sosyolog ve iktisatçılar da hep London School of Economics'te din sosyolojisine duyulan akademik ilgi geleneğini çeşitli şekillerde devam ettiren araştırmacılar olup, işte burada eserini tanıtmaya çalışacağımız Dr. Michael Hill de aynı kurumdan ve aynı geleneğe mensup din sosyologlarından biridir.

Çeşitli dergilerde (New Society, New Christian, Methodist Recorder, Penthouse) din sosyolojisi ile ilgili yazılarının yanı sıra "A Sociological Yearbook of Religion in Britain-4to8, Londra, SCM Press, 1971-1975" adlı eserin de yayıncısı olan Dr. Michael Hill, 1967 den bu yana London School of Economics'te din sosyolojisi dersleri vermekte olup, öyle anlaşılmaktadır ki, tanıtmaya çalışacağımız "A Sociology of Religion" ı da esas olarak orada verdiği bu derslerin sentezinden başka bir şey değildir.

Bilindiği gibi, ilk olarak sistematik din sosyolojisi biliminin kurucusu Max Weber'dir. Weber'in sosyoloji anlayışı hiç bir vakit, Fransa ve Amerika Birleşik Devletlerinde uyandırdığı etkiyi İngiltere'de de uyandırmamış ve orada onun sadece iktisat nazariyelerine önem verilmiştir. Bununla birlikte, Michael Hill'in bu eserinde Max Weber'in din sosyolojisi anlayışına sıkı sıkıya bağlı bulunduğu görülmektedir. "Wirtschaft und Gesellschaft" (Ekonomi ve Toplum) in yazarı, her şeyden önce iktisat bilimi ile ilgili konuların araştırıldığı bir akademik kuruluşta, din ve iktisat bilimi ilişkileri konusuna özel bir ilgi duyan araştırmacı için cazip bir rehber olmuştur.

Din sosyolojisi ile uğraşan uzmanlara olduğu kadar bu alana yeni başlayan öğrencilere de dinin sosyolojik tedkikinin ve anlaşılmasının temel problemlerini tanıtmak üzere giriş mahiyetinde fakat problematik ve sistematik bir deneme olan eserine Yazar, "Sosyoloji ve Din" (s. 1-18) konusunu ele alarak başlamaktadır. Öncelikle, Benjamin Nelson ("Is the Sociology of Religion Possible? A Reply to Robert Bellah", Journal of the Scientific Study of Religion C. 9, No: 2, 1970, s. 107-11) ile birlikte "Bir din sosyolojisi mümkün müdür"? sorusunu ortaya atan Yazar, bu soruya hemen olumlu cevap vermekte, ancak bu din sosyolojisinin dini açıklamalarla sosyolojik açıklamalar arasındaki ilişki karşısında takınılacak özel bir tutumu içerdiğini ifade etmektedir. Bununla neyi kastedtiğini daha iyi açıklamak

üzere, Yazar belli başlı din sosyolojisi anlayışlarını gözden geçirmektedir. Bir kere, bu bilim dalının adı önemlidir. "Dini sosyoloji" şeklinde din kelimesini sosyolojinin sıfatı olarak mı almalıdır, yoksa "Din Sosyolojisi" yahut ta daha doğrusu "Dinin sosyolojisi" şeklinde mi adlandırmak uygun düşmektedir? Yazar'a göre dini sosyoloji tabiri temel yönelimi ve tutumlarını nazari sosyolojik bir kaynaktan almaktan ziyade teolojik bir kaynaktan almaktadır. Bu nedenle, daha çok bir "serbest" (liberal) sosyoloji taraftarı olan Hill, "din sosyolojisi" şeklindeki bir adlandırmayı tercih etmektedir.

Yazar'a göre, dini olayların gözlemcisinin takınabileceği üç temel tutum bulunmakta olup, din sosyolojisi, sadece bunlardan iki aşırı tutumun bertaraf edilmesi şeklindeki bir orta yolun tutulmasıyla mümkün olacaktır. Eğer dine, sosyal çevrenin tesirlerinin fevkinde, beşerî tecrübe ve faaliyetin bağımsız ve kendi kendini düzenleyen bir kesimi olarak bakılırsa, bu durumda, sosyolojinin ampirik teknikleri için materyal temini imkânsız olmaktadır. Öte yandan, dinî inançlar ve uygulamaları tamamen ekonomik ve sosyal çevreye bağlamak suretiyle dini "din-dışı" unsurlara irca etmeye çalışan iddia halinde sosyoloji, zorunlu olarak, bir din tenkidi şeklini almaktadır. Bu iki aşırı tutumdan sakınması gereken dinin sosyolojik araştırılması ve anlaşılmasının, dinin muhtevasının "gerçekliği" veya "gerçek olmaması" gibi bir temel yargıyı içermeyen bir perspektife yönelmesi en sağlıklı yol olarak değerlendirilmekte ve böylece din sosyolojisinde objektiflik konusunda Joachim Wach'ın (Sociology of Religion, Şikago, 1949 ve "La Sociologie de la Religion", in Sociologie au XX. Siècle, Paris, 1947, C. I, s. 417-447) çözümüne yaklaşmaktadır. Buna göre, sosyolojik perspektifin, özel bir dinî inancın taraftarlarının manâ dolu gerçeğinin, inceleme alanının ayrılmaz bir parçasını oluşturmakta olduğu vakiasının kabulü üzerine temellenmesi gerekmektedir.

Böylece, Max Weber ve çalışma arkadaşlarının ortaya koydukları "anlayıcı" din sosyolojisinin yolunu tutan Michael Hill, aynı zamanda P. L. Berger (The Social Reality of Religion, Londra, 1969) ve Th. Luckmann (Das Problem der Religion in des Modernen Gesellschaft, Fribourg-in-Brisgau, Rombach, 1963) ın, Fransa'da "Archives de Sociologie des Religions" adlı dergide toplanmış bulunan G. le Bras ve arkadaşlarının "neuere Religionssoziologie" (Yeni Din Sosyolojisi) olarak adlandırılan din sosyolojisi anlayışlarına yönelttikleri tenkitlere de katılmakta ve sözü geçen sosyologlarla birlikte, din sosyolojisi disiplini, "sociologie religieuse" (dini sosyoloji) taraftarlarının, problematikten mahrum olarak kendi içine kapanıp, bütün gayretlerini modern toplumun tali bir problemi olan dinî aidiyet ve pratiklerin sosyografisi üzerinde temerküz ettirmek suretiyle sürükledikleri çıkmazdan kurtarmayı hedef edindiğini öne sürmektedir.

İkinci bölümde (s. 19-46) "Din Sosyolojisinin İlk Gelişmesi" ni ele alan Yazar, orada, A. Comte'tan itibaren Gibbon, Hume, Tylor, Spencer, Frazer, Durkheim, Malinowski, Pareto ve Weber gibi din sosyologlarının bu bilim dalının

gelişmesine olan katkılarını, temel fikirlerini tenkidi bir tarzda değerlendirerek ele almakta, buna karşılık bu bölümde, yolundan gittiği Weber'in yakın mesaf arkadaşı Ernst Troeltsch ve tilmizi Joachim Wach'ın din sosyolojisi alanındaki değerli çalışmaları hakkında hiçbir şey söylememektedir.

"Kilise ve Mezhep" (s. 47-70), "Dini Teşkilat Tipolojileri" (s. 71-97), "Weber'in Tezlerinin Nazari Arkaplanı" (s. 98-116), "Protestanlık ve Kapitalizm" (s. 117-139), "Karizmatik Meşruiyetin Nazari Temelleri" (s. 140-159), "Karizma: Gelenekleşme veya Buharlaştırma?" (s. 160-182), "Halévy'nin Tezi" (s. 183-204), "Din ve Sosyal Değişme: Millenarizm ve Rasyonalite Problemi" (s. 205-227), "Sekülerizasyon: Anlam Çeşitliliği" (s. 228-251) ve nihayet "Çağdaş Sekülerizasyon Nazariyelerinin Klâsik Sosyolojiye Göre Sentezi" (s. 252-268) gibi bölümleri de içine alan eserin bu son bölümünde özellikle yukarıda sözü geçen Berger ve Luckmann'ın çalışmalarından ve görüşlerinden hareketle Durkheim, Weber ve Troeltsch gibi din sosyolojisi alanının klâsiklerine önemli bir yer ayrılmakta ve böylece bilgi sosyolojisinin "klâsik" nazariyesi göz önüne serilmek suretiyle çağdaş dinin tedkikine girilmek istenmektedir. Her bölümün sonunda, bölümle ilgili dipnotları yer almakta olup, ayrıca eserin sonuna (s. 269-272) gerek genel sosyoloji ve gerekse din sosyolojisi ile alakalı, seçmeli bir bibliyografya da eklenmiş bulunmaktadır. Ayrıca, en sonda yer alan isim (s. 273-279) ve konu (s. 280-285) indeksleri, eserden yararlanmak isteyen araştırmacılara büyük bir kolaylık sunmaktadır.

Michael Hill'in bu kitabı, özellikle Weber sosyolojisi ile ilgili kavramlar konusundaki mahir analizleriyle dikkati çekmektedir. Gerçekten de, Yazar'ın, Max Weber'in din sosyolojisinin genel kavramları olan ideal-tip, hakimiyet tipleri, karizma, v.s. gibi kavramlara sadakatla atıfta bulunması takdire şayandır. Aynı şekilde, "Dini Teşkilat Tipleri", "Din ve Sosyal Değişme" gibi bölümleri de oldukça muhtevalı olup, bütünüyle eser, din sosyolojisi ile ilgilenenlerin okumadan geçemeyecekleri önemli bir çalışmadır. Bununla birlikte, Weber'in sistematik din sosyolojisinin yolundan gitmek iddiasında olan bu çalışmada, İslâmiyete ancak dinî teşkilat tipolojileri ve sekülerizasyon konuları incelenirken sadece birkaç kez atıfta bulunmaktadır ki, bu durum, kanaatimizce tamamlanması gereken büyük bir eksiklik olarak dikkati çekmektedir.